

ПРОЕКТ УТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕНЬ У БАЛТСЬКОМУ ТА ТИРАСПОЛЬСЬКОМУ ПОВІТАХ У 20-Х РОКАХ ХІХ СТ.

У статті розглянуто передумови та історію виникнення проекту поселення легкої кавалерійської дивізії у Балтському та Тираспольському повітах у 1820-х роках. Встановлено, що через низку політичних та економічних труднощів Російської імперії повністю втілити проект у життя не вдалося.

Ключові слова: *військове поселення кавалерії, проект, земельна ділянка, дивізія.*

В статье рассмотрены предпосылки и история возникновения проекта поселения легкой кавалерийской дивизии в Балтском и Тираспольском уездах в 1820-х годах. Установлено, что из-за политических и экономических трудностей Российской империи полностью воплотить проект в жизнь не удалось.

Ключевые слова: *военное поселение кавалерии, проект, земельный участок, дивизия.*

In the article reasons and history of origin of project of settlement of easy cavalry division are considered in Baltskom and Tiraspolskom districts in 1820-Th. It is set that through political and economic difficulties of the Russian empire fully incarnating a project in life was not succeeded.

Key words: *military settlement of cavalry, project, lot land, division.*

Останнім часом з'явилося чимало наукових робіт, присвячених проблемі військових поселень кавалерії на території України в першій половині ХІХ ст. У них автори досліджували процес створення військових поселень та особливості їх функціонування. Такими є праці К. М. Ячменіхіна [7], Т. М. Кандаурової [1], Т. Д. Липовської та інших [3]. Разом з тим доводиться констатувати, що історія виникнення проекту поселення легкої кавалерійської дивізії у Балтському та Тираспольському повітах у 1820-х роках досі залишається певною мірою не висвітленою. На цьому фоні певну зацікавленість представляє лише наукове дослідження С. М. Ковбасюка [2]. Відповідно ця тема потребує повнішої розробки.

Одним із важливих заходів у вирішенні проблем армії, на який уряд покладав надію, стало улаштування військ на поселення. З такими розрахунками, щоб поселені війська повністю себе утримували, відновлювали склад армії. У військових поселеннях планувалося поступово зменшити, а згодом і повністю ліквідувати рекрутські набори. Розташування військових на окремо виділеній території, де вони займалися господарською діяльністю, не було новою справою для російського уряду. Так, формування Українського і Новоросійського військових поселень кавалерії розпочалося у період правління Олександра І і тривало

протягом 1817-1827 рр. Створення 8 округів Українського (Харківського) військового поселення кавалерії включало поселення 2-ї уланської дивізії (1817-1818) і 2-ї кірасирської дивізії (1822-1827). Формування 12 округів Новоросійського (Херсонського) військового поселення продовжувалося протягом 1817-1826 рр. і включало поселення Бузької уланської дивізії (1817-1818), Української уланської дивізії (1819-1821) і 3-ї кірасирської дивізії (1821-1826) [5, арк. 140].

Російський імператор Микола І принципово змінив підхід до військово-поселенської системи, проводячи у 1827 р. масштабну реорганізацію військових поселень кавалерії. Якщо перший період військових поселень території Російської імперії, який тривав з 1817 до 1826 р., увійшов в історію під загальною назвою «аракчєєвщина», то поширення і розвиток військових поселень в Україні з 1827 р. безпосередньо пов'язані з іменем графа І. О. Вітта. Адже він був фундатором військових поселень кавалерії на нових засадах. Реорганізовані за його проектом поселення існували з 1827 до 1857 р. Події, що відбувалися у 20-х роках, по суті, були першою реформою. У 1827 р. було розроблено і прийнято нове законодавство щодо військових поселень під назвою «Положение о военном поселении регулярной кавалерии» [4, арк. 23]. З 1832 р. керівництво

поселеній частини відділилося від діючої та резервної, посилювалося господарське ядро поселень, створювалися нові військові поселення кавалерії.

Проект створення військових поселень у Балтському та Тираспольському повітах був зумовлений низкою причин: по-перше, значною кількістю родючих земель, по-друге, розвинутою інфраструктурою селянських господарств, по-третє, економічний стан регіону був сприятливим для стабільного розвитку поселеній кавалерії без додаткових фінансових надходжень від держави, населення губернії мало значний (порівняно з іншими) рівень добробуту. Розпочинаючи нову акцію, Микола I продовжував реорганізацію армії, що значно збільшилася внаслідок війн і тим самим загострила проблему її комплектування, фінансування та утримання.

У 1826 р. граф І. О. Вітт доповідав генерал-ад'ютанту П. А. Клейнміхелю, що Олександр I зажадав поселити 3-ю драгунську дивізію у Тираспольському повіті вздовж річки Дністер. Проте, під час вивчення цієї території він встановив, що місцевість була незручною для поселення чотирьох округів дивізії через низьку якість орної землі, недостатню чисельність населення для поселення дивізії, невелику кількість населених пунктів, що знаходилися вздовж річки Інгулець. Микола I висловив недовіру графу І. О. Вітту як фахівцю в оцінці якості землі, тому таємно наказав полковому командирові і квартирмейстерові 3-го резервного кавалерійського корпусу Є. Ф. Брадке повторно зібрати потрібні відомості і на місці з'ясувати чи справді територія над Дністром та Інгульцем підходить для поселення кірасирської дивізії. Командир встановив, що заплановане поселення над Інгульцем, незважаючи на достатню чисельність населення і кількість землі, через низьку якість ґрунту запроваджувати було недоцільно на землях державних сіл Балтського повіту на Поділлі, в Тираспольському та Одеському повітах Херсонської губернії. Але над Дністром, на його думку, це було цілком можливо.

Микола I наказав Є. Ф. Брадке розробити детальний проект поселення дивізії і в 1827 р. він склав детальний опис усіх земель, що планував відвести під військове поселення і запропонував розташувати округи таким чином: 1-й округ – між річками Буг та Кодима у Балтському повіті на Поділлі, 2-й округ – вздовж правого берега Кодими у Тираспольському повіті, 3-й округ – по лівому березі Дністра у Тираспольському повіті, 4-й округ – далі вниз уздовж лівого берега Дністра в Тираспольському і Одеському повітах. Усього під поселення планувалося перевести 94 населених пункти загальною площею 386 388 десятин із населенням 28 181 особами. Сюди ж планувалося приєднати міста Дубосари, Григорополь та Тирасполь. Там передбачалося розмістити осередки військово-поселенської адміністрації.

Водночас полковий командир Є. Ф. Брадке застерігав про труднощі, яких могло зазнати керів-

ництво поселень у початковий період створення нових округів. Він припускав можливий опір жителів сіл Маяки, Градениці, Слободея і особливо жителів села Плоського і радив вводити військові частини на постій лише після остаточного закінчення всіх робіт з організації округів [2, с. 254].

У 1828 р. на територіях Подільської та Херсонської губерній було затверджено проект поселення 4-ї уланської дивізії у складі полків: Санкт-Петербурзького, Харківського, Смоленського і Курляндського.

Для практичної реалізації проекту залишалося вивільнити державні села Балтського повіту від посесорів, іншими словами, їх попередніх власників на правах орендного володіння. Тому у жовтні 1828 р. граф І. І. Дібіч звернувся до міністра фінансів Є. Ф. Канкріна з проханням надіслати відомості про села, що були в оренді і призначалися під військові поселення. Разом з тим він просив, щоб міністерство фінансів до одержання відповідного розпорядження не віддавало ці села новим орендарям, щоб не ускладнювати перехід на поселення. У міністерстві фінансів під час перевірки виявили, що зазначені 35 сіл перебували в оренді високоповажних урядових осіб – П. Х. Вітгенштейна, князя Оболенського, Інсіланті, сенатора Горголі, Сумарокова, Вронченка, Розена та інших. Міністр фінансів запропонував у якості компенсації виплатити всім орендарям відповідні кошти. За його підрахунками, складеними на підставі інвентарів і передатних контрактів, вийшла чималенька сума – 2 654 руб сріблом, і її було покладено на бюджет військового поселення [2, с. 255]. Зазначимо, що така оцінка земельних ділянок не відповідала прибуткам посесорів. Наприклад, Кримка за інвентарем давала прибуток 488 руб, а її здано в оренду за 1167 руб., Гольма, Пасат, Коритна – за інвентарем оцінені були у 2 956 руб, а насправді давали прибуток 15 200 руб. Через відсутність порядку підготовки, організації та проведення аукціонів, які встановлювало законодавство, значно ускладнювалася процедура передачі земельної ділянки в оренду, справа занадто затяглася. Польське повстання 1831 р. відволікло увагу імператора Миколи I від проблеми військових поселень, а тому остаточні розрахунки з посесорами було відкладено на 1833 р. Втім, повністю втілити проект у життя не вдалося. Так практично не відбулося військового поселення 5-ї уланської дивізії.

Ті самі поселення, що були організовані, перебували у стані кризи, дехто порушував питання про їх повне скасування. На запити міністра фінансів Є. Ф. Канкріна, як же бути в цих умовах, згори надійшло розпорядження, щоб села в оренду не передавати. Невизначене становище тривало до 1835 р. З доповіді військовим, міністра фінансів від 28 листопада 1834 р. довідуємося: «Із кількості 35 населених пунктів, що призначалися для поселення чотирьох полків легкої кавалерії, жодного до військового відомства не передано». Така ситуація

привела до того, що від плану військового поселення кавалерії на території Балтського та Тираспольського повітів довелося відмовитися. Натомість було створено Києво-Подільське військово-поселення кавалерії у маєтках, конфіскованих у польських власників [2, с. 256]. 4 квітня 1836 р. було наказано всі конфісковані маєтки повстанців у Київській і Подільській губерніях з усім майном, і справами, промислами та дольовими зобов'язаннями передати до відомства військового міністерства [3, с. 37]. Керівництво конфіскованими маєтками доручалося генералу від кавалерії графу І. О. Вітту і перебувало під юрисдикцією військового міністерства. 27 квітня 1837 р. було затверджено положення «Про управління маєтками військового відомства Київської та Подільської губерній» [6, арк. 3]. За даним документом ці маєтки вже іменувалося військовим поселенням Київської і Подільської губерній. За імператорським наказом від 6 грудня 1837 р. маєтки військового відомства у Київській і Подільській губерніях отримували

управління і влаштування на підставах законодавства для військового поселення кавалерії. Передбачалося, що округи Києво-Подільського військового поселення повинні були утримуватися за рахунок обробітку, відведеної для них землі. Однак цієї мети було досягнуто не відразу. Далися ознаки побоювання щодо можливого невдоволення та опору селян. Тому нову систему впроваджували поступово та обережно. Лише із 1843 р. остаточно було закінчено формування Києво-Подільського військового поселення кавалерії на загальних засадах.

Таким чином, за царя Миколи I у військових поселеннях було проведено певні реформи. Військові поселенці зазнали поділу на поселенців-господарів та поселенців-помічників. Втім, ідея створення нових військових поселень кавалерії на території Балтського та Тираспольського повітів Одеської губернії у 20-х роках XIX ст. виявилася невдалою, до того призвели політичні та економічні умови тогочасного життя Росії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кандаурова Т. Н. Военные поселения в России. 1810–1857 гг. (проекты и их реализация) / Т. Н. Кандаурова // Вестник Московского университета. – Серия 8: история. – 1990. – № 1. – С. 61–71.
2. Ковбасюк С. М. Військові поселення кінноти. Заснування і поширення військових поселень на Україні : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Самсон Михайлович Ковбасюк. – Одеса, 1945. – Ч. 1. – 289 с.
3. Липовская Т. Д. Социально-экономическое положение военных поселян на Украине (1817-1857 гг.) / Т. Д. Липовская. – Днепропетровск, 1982. – 83 с.
4. Положение о военном поселении регулярной кавалерии. – СПб., 1827. – 77 с.
5. Російський державний військово-історичний архів. – Ф. 405. – Оп. 1. – Спр. 226.
6. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 445. – Оп. 1. – Спр. 1.
7. Ячменихин К. М. Армия и реформы: военные поселения в политике российского самодержавия / К. М. Ячменихин. – Чернигов : Сіверянська думка, 2006. – 444 с.

Рецензенти: д.і.н., проф. П. М. Тригуб, д.і.н., проф. Ю. В. Котляр.

© Цубенко Валерія Леонідівна, 2011

Стаття надійшла до редколегії 7 листопада 2011 р.